

Dušan Todorović - Brzo borac i revolucionar

Između crnogorskih porodica koje su migrirale za zaradom iz Crne Gore, migrirao je i Četko Todorović, sa svojom brojnom porodicom pod kraj 1909 godine, u Kotor. Njegovo vrlo malo seosko imanje u Zagarču opštini danilogradske, nije moglo u najrodnijoj godini prehraniti njegovu porodicu ni treći dio godine. Rada nije bilo u Crnoj Gori, nije bilo nikakvog ni začetka industrije, te se najzad moralo ići dalje za zaradom. I tu u Kotoru mjeseca marta 1910. god. rodio se Četku peti po redu sin Dušan. Ali pošto i u Kotoru nije bilo opstanka, slabo se moglo doći do zarade, to se Četko iste 1910. u mjesecu julu doselio u Dubrovnik i uselio se u jednu sobicu na Pelinama (ispod Minčete).

Kad je izbio prvi svjetski rat 1914. godine, u mjesecu augustu austrougarske vlasti uhapsile su sve crnogorske porodice koje su nastanjene u Dubrovniku i zatvorile ih u tvrđavu Lovrijenac a dvadeset dana kasnije sproveli ih furgonima u Mariji Celj kod Beča, gdje su ostali kao internirci do decembra 1918. godine. Tako četverogodišnji Dušan u najranijoj svojoj mladosti doživljava neprijateljsko progonstvo, glad, zatvore i gleda svojim očima torture crnožute vlasti nad svojim narodom, a iako je bio mališan nije pošteđivan švapskih batina.

Pričao mi je prije 35 godina jedan od tih interniraca da im je glavna hrana bila dergimiza (suhi korijeni kupusa i stočne repe), bez masti i dvjesto grama kruha dnevno.

Po svršetku prvog svjetskog rata, Dušanova roditelji sa svojom djecom vraćaju se u Dubrovnik, i nastane u istu sobu na Pelinama, iz koje su bili internirani. Godinu dana kasnije u toj istoj sobi umrla je Dušanova majka. Iako još mlada, ali logorske muke i patnje skratile su joj život. Osmogodišnji Dušan pohađa osnovnu školu i po svršetku iste stupa kao šegrt na izučavanje pekarskog zanata. Već u svojoj 16. godini života istupa među svojim drugovima i među starijim radnicima kao komunistički simpatizer, te je još prije izučenog zanata zbog toga ostao bez posla, odnosno otpušten kao nepoćudan. Tako je još jedanput do svoje dvadesetdruge godine života otpušten radi toga što buni radnike.

Godine 1932. primljen je u Partiju i tada ide na odsluženje vojnog roka, ali nije dugo ostao jer je oslobođen kao hranilac porodice. Bio je već oženjen. »Kod nas u stanu održavan je ponekad partijski sastanak, pričala mi je njegova supruga Križe. Ja tada nijesam znala kakav je to sastanak. Dušan bi istjerao djecu na ulicu da se igraju, a meni kazao da pazim da ko ne naiđe. Najčešće je dolazio kod Dušana agent iz »Singera« Dušan Dragojević »poslom« da mi nudi šivaču mašinu».

Godine 1935. Dušan je uhapšen. Uhapšeno je tada iz Dubrovnika oko dvadeset komunista: Mašanović, Radeljević, Čubelić, Dušan Dragojević, Martin Klarić, Malenica, Pandža, Hercigonja, Čelak, Lorencin, Lovrić i dr. Zadržani su u policijskom zatvoru koji je tada bio u sadašnjem Labirint-baru. Poslije nekoliko dana sprovedeni su u Sarajevo radi isljeđenja i predati specijalnoj policiji koja je bila specijalizirana za vođenje istrage protiv komunista. Pitao sam Dušanova suprugu, da li joj je Dušan pričao o policijskoj torturi nad njim u zatvoru za vrijeme saslušanja. Odgovorila mi je:

— Nije mi nikad ništa pričao o svojim mukama. Kad je uhapšen, bili su mu svi zubi zdravi. Vratio se iz zatvora bez ijednoga. Donio je i izmijenjenu kožu na tabanima nogu. Imao je i po tijelu neke ožiljke koje prije zatvora nije imao. Kad sam sve to vidjela, nijesam ga ništa pitala jer mi je to dalo odgovor na »doček« koji mu je u policiji priredan — završi sjetnim osmijehom svoje izlaganje Križe.

Inače pričao mi je jedan beogradski advokat koji je učestvovao u odbrani dubrovačkih komunista pred »Sudom za zaštitu države«, da je Todorović imao u policiji odlično držanje. Svestrani teror koji je policija upotrebila

nad njim, nije ga mogao natjerati da otvori usta. Sve specijalne muke koje je primjenjivala u istrazi snosio je bez jauka. To je i za same mučice bilo zagonetno: kako je ovaj mladi čovjek jak u strpljenju. »Uostalom, rekao mi je odnosni advokat, predmetni spisi o suđenju komunistima u pomenutom sudu sa isljednim materijalom otposlani su iz Beograda svim komitetima u zemlji za arhivu i proučavanje Partije i njenog rada u ilegalstvu.»

Dušan je tada osuđen jednu godinu zatvora koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici.

Po povratku iz zatvora nastavio je rad u Partiji sa još većom aktivnošću. Hapšen je od policije po nekoliko dana, puštan iz zatvora i opet hapšen. Naročito se isticao na organiziranju štrajkova i to mu je bio omiljen rad, pomažući Radeljeviću i Mašanoviću i koristeći njihovo iskustvo.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije, ustaške vlasti su ga odmah uhapsile. Međutim, Talijani su ga kao Crnogorca odmah pustile na slobodu. Iza toga se stalno krio, nije smio ni danju ni noću kod svoje porodice. »Za vrijeme okupacije stanovali smo u kući Radeljevića, poviše Gruža, priča Dušanova udova Križe. Dušan je tada bio sekretar Mjesnog komiteta. Stvorila se veza sa hercegovačkim partizanima. Išao je tamo i sa njima vodio akcije od Crne Gore pa do Mostara. Dolazio je po zadatku u Dubrovnik, drugovima bi prenio postavljene zadatke i opet nestao. Naša — tada desetgodišnja kćerka Desa, vršila je dužnost kurira i sama noću preko hercegovačkih gora išla, prenosila zadatke i vijesti kuda se neprijatelj kreće i to sve od 1941. pa do oslobođenja.

Po dužnosti je došao, priča mi Križe, u Dubrovnik 12. februara 1944. godine. Kad je izvršio zadatke u gradu i pretresao situaciju sa drugovima, vratio je uveče oko 6,15 h, kući da večera. Upravo u tom momentu su upali u kuću Nijemci i ustaše. Bilo je oko stotinu naoružanih vojnika vezali ga i odveli u zatvor. U zatvoru je ostao oko 20 dana. Hercegovački partizani nudili su za njega zamjenu i to nudili su više njihovih zarobljenika za njega jednoga, ali ustaše nijesu na to pristale. Poslije 20 dana povelu su ga u Sarajevo na suđenje. Prvi voz koji je krenuo sa njim, napadnut od hercegovačkih partizana da ga otmu, nije mogao proći nego se vratio u Gruž. Poslije nekoliko dana i drugi voz sa njim doživio je istu sudbinu. Tek treći dobro pripremljeni voz je prošao, ali u vrijeme kad partizani nijesu o tome bili obaviješteni. U Sarajevo je osuđen na smrt vješanjem s tim da bude obješen u Dubrovniku. Poslije je izmijenjeno mjesto gdje će se nad njim izvršiti smrtna kazna i tek nakon pet mjeseci iz Sarajeva je odveden u Staru Gradišku gdje su ga ustaše početkom septembra 1944. godine zaklale«, završi svoje bolno izlaganje Križe.

Postoje provjerene vijesti da se Dušan pred ustaškim sudom hrabro držao. Kad su mu izrekli presudu kojom je osuđen na smrt vješanjem, odgovorio im je: »Brzo će se i vama ovako suditi«. Poslije ovako »drskih riječi« stražari su ga premlatili i odvukli u zatvor da se »oporavi« za njihove daljnje sadističke operacije nad njim.

Nemamo podataka kakvo je Dušan imao držanje kad su u Gradiški ustaše vršile masakriranje nad njim, ali vjerujemo da je i u tim trenucima bio pravi i jedan od mnogobrojnih junaka naše borbe i revolucije, onakav kakav je bio cijelog svog života.

